

Original Article

A Comparative Study of the Basics, Methods and Limits of Judges ' Involvement in Private Contracts

Jalal Soltanahmadi¹, Sara Ebrahimi² , Alireza Iranshahi³

Highlights

- Judicial intervention in private contracts is accepted in modern legal systems based on emerging principles such as good faith.
- This intervention is carried out through methods such as interpretation, modification, and completion.
- The Iranian legislator should explicitly define the limits and methods of this authority by reforming general laws.

ABSTRACT

Introduction

Contract law fundamentally struggles with defining the extent of parties' free will and the permissible limits of external intervention, particularly by judges, in private agreements. In traditional legal systems, such as Iran's, the principle of autonomy of will is a core tenet, leading to skepticism about the feasibility of judicial intervention in private contracts. This skepticism is rooted in the belief that freely negotiated contracts are the fairest mechanism for performance, and judicial interference undermines individual liberty and autonomy in transactions, and causes uncertainty in the results of transactions. This has led to conflicting judicial practices in the Iranian legal system. Conversely, modern legal systems have moderated the principle of autonomy of will by embracing emerging principles like the principle of good faith, the principle of economic efficiency, and the reliance theory. These principles have paved the way for granting judges broader authority to intervene, resolve contractual disputes, and ensure contractual justice and fairness. The present research addresses this critical issue by exploring the following central questions: 1. What are the legal foundations for judges' intervention in private contracts across different legal systems? 2. What are the specific methods and procedures through which judges exercise this right? 3. What are the standardized frameworks and limits necessary to prevent arbitrary judicial discretion and its resulting adverse outcomes? The primary objective is to conduct a comparative study to analyze these principles and methods, and subsequently propose specific legal reforms for the Iranian system. The main goal is to conduct a comparative study to analyze these principles and methods and then present reform proposals for the Iranian legal system in order to free judges from doubt and ensure contractual justice by clearly determining the criteria and methods of judicial intervention.

How to Cite: Soltanahmadi, Jalal, Ebrahimi, Sara, Iranshahi, Alireza, "A Comparative Study of the Basics, Methods and Limits of Judges ' Involvement in Private Contracts", Legal Research, Vol. 28, No. 112, 2025, pp:125-146.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.233082.2593>

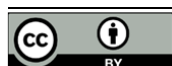
Received: 18/09/2023-Accepted: 21/01/2024

1. Associate Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

2. PhD Candidate, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Corresponding Author Email: sarraebrahimi93@student.pnu.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Methods

This research employs a descriptive, analytical, and comparative approach to investigate the foundations, methods, and limits of judges' intervention in private contracts. The study involves a comparative analysis of the Iranian legal system and several modern legal systems, notably the laws of France, Germany, the United States (UCC), and England, alongside relevant international instruments such as the Convention on the International Sale of Goods (CISG) and the Principles of European Contract Law (PECL). Data collection was performed through library research, focusing on primary legal sources including domestic and foreign statutes, judicial precedents, and scholarly legal doctrine (books and specialized articles). The analytical phase begins with a critical review of the emerging principles justifying intervention (good faith, economic efficiency, and reliance) and assessing their current status in Iranian law. Subsequently, the practical methods of judicial intervention—including judicial modification, contract interpretation, contract completion, and contract revision—are examined and compared with Iranian legal practice, paying particular attention to the 2016 French Civil Code reforms. Finally, based on the comparative findings, essential frameworks for standardizing judicial intervention, such as adherence to principles of fair trial and establishing imperative rules, are developed to inform the reform recommendations.

Results and Discussions

The comparative study confirms that in modern legal systems, the authority for judicial intervention is firmly established, based on emerging principles. The principle of good faith has been extended even to the negotiation stage, the principle of economic efficiency sometimes prioritizes damage compensation over specific performance, and the reliance theory validates legitimate expectations as a basis for contractual obligation. In contrast, Iranian law has not formally recognized these as general contractual rules, though they are implicitly present in certain specialized statutes (e.g., Commercial Contracts Bill, E-Commerce Law) or in judicial practice through recourse to customary practice and religious principles. The research's findings regarding the methods of judicial intervention reveal four core mechanisms employed by judges to achieve contractual fairness: 1) Judicial Modification (Adjustment): This method involves adjusting obligations in the event of unforeseen circumstances (e.g., Article 1195 of the reformed French Civil Code). In dealings involving contracts lacking bargaining power (e.g., unfair or unconscionable clauses), and through the modification of liquidated damages or the granting of reasonable grace periods to the distressed debtor. French law explicitly grants judges the authority to modify contracts due to unforeseen difficulties. In Iranian law, explicit rules are absent, and reliance on *Osr-o-Haraj* (hardship) or Implied terms remains contentious. 2) Contract Interpretation: Aims at discerning the parties' common intention, interpretation is standardized in modern systems (e.g., Articles 1188 to 1194 of the French Civil Code) with explicit rules such as interpretation in favor of the debtor or the weaker party in adhesion contracts. In Iranian law, interpretation adheres to the theory of subjective will, but clear, codified rules are lacking in the Civil Code, relying heavily on judicial precedent and Islamic jurisprudence. 3) Contract Completion (Filling Gaps): When a contract is incomplete, judges introduce implied terms to ensure its enforceability. Modern systems standardize completion using law, custom, and the principle of good faith with specific guidelines (e.g., Article 1167 of the French Civil Code). In Iranian law, completion is achieved through reference to the parties' implied will, custom, and supplementary rules. 4) Contract Revision (Correction/Amendment): Distinct from modification (adjustment for Imbalance) and completion (filling gaps), revision involves changing a sound contract for better execution due to unexpected conditions (e.g., technological advances). This concept is not clearly differentiated from modification/completion in Iranian legal literature. Crucially, the study concludes that granting these powers without defined limits leads to arbitrary and undesirable outcomes. Therefore, the scope of judicial Intervention must be explicitly prescribed, in addition to identifying these powers. This framework necessitates adherence to principles of fair trial (impartiality, procedural equality, right to defense), prioritizing the principle of contractual stability, and interpreting terms in light of the entire contract. Furthermore, the development of protective statutes, standard contracts, and standard clauses is essential to provide judges with objective tools for applying relative concepts like good faith.

Conclusion

Judicial intervention in private contracts is an indispensable requirement for realizing contractual justice in modern legal systems. In the Iranian legal system, despite the absence of explicit recognition of emerging principles (good faith, economic efficiency, reliance) and intervention methods (modification, completion, interpretation, and revision) as general contractual rules, It is recommended to undertake legislative reform. This should explicitly codify these principles and methods, drawing inspiration from leading systems like the French 2016 reform. Specific legal remedies (e.g., rescission and compensation for breaches of good faith) should also be defined for each principle. The exercise of these powers must be strictly confined by an imperative framework, including mandatory compliance with fair trial principles and the use of standardized instruments, to prevent personal bias, alleviate judicial doubt, and maintain transactional stability and trust.

KeyWords: Judges, Private Contracts, Authority to Intervene, Legal Principles, Contractual Justice.

مطالعه تطبیقی بررسی مبانی، طرق و حدود دخالت دادرسان در قراردادهای خصوصی

جلال سلطان احمدی^۱، سارا ابراهیمی^۲، علیرضا ایرانشاهی^۳

نکات برجسته

- دخالت قضایی در قراردادهای خصوصی، در نظام‌های حقوقی نوین بر مبنای اصول نوظهوری چون حسن نیت پذیرفته شده است.
- این دخالت از طریق روش‌هایی مانند تفسیر، تعدیل و تکمیل صورت می‌گیرد.
- قانون‌گذار ایران باید با اصلاح قوانین عام، حدود و روش‌های این صلاحیت را به طور صریح تعیین کند.

چکیده

یکی از چالش‌های اصلی در حقوق قراردادهای مسئله امکان و مبنای دخالت دادرسان در قراردادهای خصوصی است. در نظام حقوقی ایران، که مبتنی بر اصول سنتی است، در امکان دخالت دادرسان تردید وجود دارد؛ اما در نظام‌های حقوقی نوین بر مبنای پذیرش اصول حقوقی نوظهوری همچون اصل حسن نیت و اصل کارایی اقتصادی و غیره زمینه اعطای این اختیارات فراهم گردیده است؛ اما پس از شناسایی این صلاحیت همچنان سؤالات بی‌شماری از شیوه و چهارچوب اعمال این حق مطرح می‌گردد. پژوهش حاضر با مطالعه تطبیقی به روش توصیفی و تحلیلی نشان می‌دهد که اعمال این حق توسط دادرسان در هر نظام حقوقی به شکلی خاص انجام می‌شود، اما اعطای صلاحیت بدون چهارچوب، نتایج فاسدی در پی خواهد داشت؛ لذا پیشنهاد می‌شود به نظریه‌پردازی اکتفا نشود و به‌منظور ایجاد قواعد عام با الگوبرداری از برخی نظام‌های حقوقی نوین همچون فرانسه اقدام به بازنگری و اصلاح قوانین در نظام حقوقی شود و بدین‌گونه با تعیین صریح روش‌های اعمال دخالت همچون تفسیر، تعدیل و تکمیل در موارد خاص معین شده در قوانین بر مبنای اصول حقوقی نوظهور دادرسان را از شک و تردید رهانیده و با قواعد امری ضوابط به‌کارگیری آنها برای دخالت قضایی مشخص شود.

کلید واژگان: دادرسان، قراردادهای خصوصی، صلاحیت دخالت، اصول حقوقی، عدالت قراردادی

استناد به این مقاله: سلطان احمدی، جلال، ابراهیمی، سارا، ایرانشاهی، علیرضا، «مطالعه تطبیقی بررسی مبانی، طرق و حدود دخالت دادرسان در قراردادهای خصوصی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۸، شماره ۱۱۲، دی ۱۴۰۴، صص: ۱۲۵-۱۴۶.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.233082.2593>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۱

۱. دانشیار، گروه حقوق، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری، گروه حقوق، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران

ایمیل نویسنده مسئول: sarraeabrahimi93@student.pnu.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

پس از انعقاد عقد، تا زمانی که در جریان اجرای توافقات شکل گرفته مانعی ایجاد نشود، دادرس نقشی در این بین نخواهد داشت و اراده طرفین عادلانه‌ترین معیار اجرای تعهدات قراردادی است. اما چنانچه طرفین در اجرای تعهدات قرارداد دچار اختلاف شوند، ناگزیر به دادگاه رجوع می‌نمایند در این زمان سؤالات بی‌شماری پیش خواهد آمد.

آیا دادرسان می‌توانند در قراردادهای خصوصی دخالت نمایند؟ دادرس با چه مبنا و ملاکی در قرارداد دخالت خواهد نمود؟ تعادل و عدالت قراردادی چگونه برقرار می‌شود؟ چهارچوب به‌کارگیری اصول حقوقی نوین چیست؟ آیا باید حد و حصری برای دخالت قضایی پیش‌بینی نمود؟ براین اساس، می‌توان به اهمیت بررسی مبانی، طرق و حدود دخالت دادرسان در قراردادهای خصوصی پی برد.

اگر چه حقوق قراردادهای شاخه‌ای از حقوق داخلی کشورهاست که در تعیین مقررات حاکم بر آن به ابتکار خود عمل می‌کنند، نمی‌توان منکر شد که در موضوع حاضر قواعد نظام‌های حقوقی مختلف در بسیاری از موارد مشترک است؛ زیرا همگی به دنبال دستیابی به یک هدف مشترک، یعنی عدالت و انصاف قراردادی‌اند؛ لذا مطالعه تطبیقی در این خصوص می‌تواند مفید واقع شود.

با مطالعه تطبیقی به عمل آمده مشاهده می‌شود، امروزه در غالب نظام‌های حقوقی نوین مسئله شناسایی دخالت و انفعال دادرسان نسبت به اختلافات قراردادی با گذر از پابندی بی‌حدوحصر به اصل حاکمیت اراده و با شناسایی مبانی نوظهوری همچون اصل اعتماد، اصل کارکرد اقتصادی و حسن نیت پذیرفته شده است. در واقع، در این نظام‌های حقوقی پذیرش اصول حقوقی نوین زمینه‌ساز شناسایی صلاحیت دخالت قضایی در رفع ترافعات قراردادی شده است؛ همچنین در برخی از کشورها همچون فرانسه به صراحت در قوانین خود صلاحیت‌های گسترده‌ای برای امکان دخالت دادرسان پیش‌بینی کرده‌اند و تردیدی در این خصوص وجود ندارد؛ اما متأسفانه در برخی از کشورها نظیر ایران با پابندی به اصل حاکمیت اراده هنوز به‌طور رسمی امکان دخالت دادرسان را در قوانین پیش‌بینی نکرده‌اند؛ همین امر موجب اختلاف نظر در رویه قضایی شده است. در این نظام‌های حقوقی دو دیدگاه وجود دارد: گروه اول معتقدند واقعاً دادرسان دخالتی در قراردادهای خصوصی ندارند و فقط مکلف‌اند آرای خود را صرفاً بر پایه اصل حاکمیت اراده استوار سازند؛ زیرا برای انسان‌ها حقوق خودمختاری مهم است. اگر افراد نتوانند پیش‌بینی کنند که قراردادهایشان چگونه اجرا می‌شود، وارد معامله نمی‌شوند و از فرصت‌های ثروت‌آفرینی می‌گذرند. در مقابل گروهی معتقدند هر چند ما به عنوان یک انسان دوست داریم باور کنیم اطرافمان را کنترل می‌کنیم، اما این باور غلطی است. ما باید بپذیریم که دادگاه‌ها نه فقط در قراردادهای ما دخالت می‌کنند، بلکه گاهی برای ما قرارداد منعقد می‌کنند و اغلب قراردادهایی که به دادگاه می‌رسند نتایجشان غیرقابل پیش‌بینی‌اند.¹

لذا مصلحت بر شناسایی ضابطه‌مند این اختیارات در هر نظام حقوقی است. دادرس باید مبانی التزامات قراردادی و راه‌های کشف آنها را بشناسد. در این رهگذر، قطعاً صرف نظریه‌پردازی کافی نخواهد بود. ما باید ضمن شناسایی اختیارات در قوانین عام، به‌کارگیری آنها را نیز از طریق پیش‌بینی روش‌هایی چون تفسیر، تکمیل و تعدیل با تربیت دادرسان صالح و متخصص و ایجاد دادگاه‌های اختصاصی در رسیدگی به این نوع از اختلافات با لزوم رعایت اصول دادرسی منصفانه قاعده‌مند نماییم، ضمن آنکه به دنبال یافتن پدیده‌های حقوقی نوین همچون قراردادهای نمونه، شروط استاندارد، تدوین قوانین تکمیلی و حمایتی به عنوان ابزار و وسیله‌ای که دادرسان را در مسیر اجرای عادلانه و منصفانه قراردادهای یاری می‌نمایند برآییم.

¹. Waltrier, Nicholas. "Unpredictability in Contract Law", *Penn state law review*, Volume 127, Issue 3, 2023, P 747.

۱. نقد اصل حاکمیت اراده و پذیرش اصول حقوقی نوین

پذیرش اصل آزادی اراده بر مبنای اصالت فرد است که براساس آن، عقل و اراده هر فردی صلاحیت و قابلیت لازم برای پیشرفت و ترقی و شناخت حقایق را دارد.^۱ درحالی که ما نمی‌توانیم انسان مجرد از اجتماع را مبنای طرح نظریات حقوقی قرار دهیم؛ زیرا انسان واقعی آن است که در جامعه زندگی می‌کند و سعادت او فقط در اجتماع تحقق می‌یابد؛ لذا اصل حاکمیت اراده نمی‌تواند یک اصل و ارزش مطلق باشد، بلکه باید یک‌سری دخالت‌ها و نظارت‌هایی بر آن حاکم باشد. پیروان اصل آزادی اراده در توصیف قدرت اراده فرد اغراق کرده و چشم بر ضروریات و واقعیات اجتماعی بسته‌اند. اگر افراد یک جامعه از منظر نفوذ اجتماعی، اطلاعات و جایگاه اقتصادی و غیره در شرایط یکسان باشند، می‌توانیم بگوییم قراردادهایی که منعقد می‌کنند نیز متضمن منافع دوطرفه و منصفانه است؛ اما در دنیای واقعی هیچ چیز برابر نیست،^۲ لذا اگرچه از نظر آنها قرارداد مبتنی بر اراده آزاد طرفین، اماره‌ای بر تحقق عدالت معاوضی است، می‌توان خلاف آن را ثابت کرد و بدین ترتیب التزام ناشی از قرارداد را منتفی و منطبق بر اصول دیگری، همچون انصاف، اعتماد، کارایی اقتصادی و غیره نمود؛ به همین علت در اواخر قرن نوزدهم در غالب نظام‌های حقوقی نوین اصل حاکمیت اراده تعدیل گردید.^۳

قانون‌گذار ایران نیز به‌تازگی گام‌های مؤثری در پذیرش اصول حقوقی نوین در برخی از حوزه‌ها برداشته است؛ برای مثال در لایحه قانون قراردادهای تجاری که در دست تقنین است، در برخی از مواد از جمله ۱۲، ۱۳ و ۱۴ به‌صراحت به اصل حسن‌نیت و اصل اعتماد اشاره کرده است،^۴ اما این لایحه صرفاً مربوط به قراردادهای تجاری است؛ لذا پیشنهاد می‌گردد این رویه قانون‌گذاری که برگرفته از اصول کلی حقوق نوین است به‌عنوان قاعده‌ای عمومی در قوانین پیش‌بینی گردد تا دادرسان در استفاده و استناد به آنها دچار اختلاف در رویه نگردند.

۱.۱. اصل حسن‌نیت

دادرس برای اجرای عدالت به ابزارهایی نیاز دارد که اصل حسن‌نیت ازجمله این ابزارهاست. دو هدف عمده در به‌کارگیری حسن‌نیت در دادرسی مورد توجه است: ۱- اتخاذ تصمیم منصفانه در اجرای روابط قراردادی؛ ۲- ایجاد قواعد حقوقی جدید که قرارداد موضوع اختلاف فاقد آن است؛ یعنی دادرس هر قرارداد را با فرض صداقت و حسن‌نیت طرفین، تفسیر و از نکات مورد اختلاف، رفع ابهام کند؛ زیرا طرفین با اطمینان از حسن‌نیت طرف مقابل بر مفاد عقد تراضی نموده‌اند؛ لذا حق خواهند داشت آثار حسن‌نیت را از مرحله تعیین تعهدات تا اجرای حکم محقق بدانند.^۵

معنای این اصل چنان پرواضح است که در هیچ قانونی تعریف نشده است؛ برای مثال در اصلاحات ۲۰۱۶ قانون مدنی

۱. باریبه، موریس، *مدرئیتہ سیاسی*، ترجمه عبدالوهاب احمدی، جلد ۱، تهران: آگاه، چاپ اول، ۱۳۸۳، ص ۷۳.

۲. غلامعلی تبار فیروزجایی، امیر، «مبانی فلسفه حقوق قراردادها»، رساله دکتری، تهران: دانشگاه علم و فرهنگ، ۱۳۹۷، ص ۹۱.

۳. بوردو، ژرژ، *لیبرالیسم*، ترجمه عبدالوهاب احمدی، تهران: نشر نی، چاپ اول، ۱۳۷۸، صص ۵۰-۵۱.

۴. ماده ۱۲: طرفین مکلف‌اند در مذاکرات مقدماتی، انعقاد و اجرای قرارداد، اصل حسن‌نیت و عمل منصفانه در تجارت را رعایت کنند. طرفین نمی‌توانند برخلاف این ماده توافق کنند.

ماده ۱۳: رعایت حسن‌نیت به‌وسیله طرفین مفروض است، مگر آنکه خلاف آن اثبات شود.

ماده ۱۴: هیچ شخصی در مذاکرات مقدماتی، انعقاد و اجرای قرارداد نباید ناهماهنگ با تلقی‌ای که خود برای طرف دیگر ایجاد کرده است، عمل کند. اگر طرف مقابل با اعتماد متعارف به وضع ایجاد شده اقداماتی را انجام دهد یا هزینه‌هایی را متحمل گردد، شخصی که وضع مذکور را ایجاد نموده، مسئول خسارت وارد شده است.

۵. ابراهیمی، یحیی، «مطالعه تطبیقی مفهوم و آثار حسن نیت در انعقاد، تفسیر و اجرای قراردادها»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، دوره ۲۶، شماره ۴۱، ۱۳۸۸، ص ۸۳.

فرانسه با وجود گسترش دامنه این اصل به مرحله مذاکره و انعقاد، تعریف دقیق و مشخصی از این اصل ارائه نشده است.^۱ در ماده ۲۴۲ قانون مدنی آلمان اصل حسن نیت مورد تأکید قرار گرفته^۲ و به عنوان پادشاه قانون مدنی برای اخلاقی کردن کل قانون آلمان استفاده شده است. این ماده نقش نامحدودی برای قاضی قائل شده است که بر مبنای آن می تواند مفاد قرارداد را تحریف کند یا تعهدات جدیدی به آن بیفزاید. البته حقوق دانان معتقدند که این ماده نباید به دادگاهها اجازه دهد که مفاد قرارداد را نادیده بگیرند.^۳

در حقوق ایران این اصل به صراحت مورد اشاره واقع نشده است و برخی مستنداً به مواد ۱۰ و ۲۱۹ قانون مدنی و اصل حاکمیت اراده معتقدند که نمی توانیم با استناد به اصل حسن نیت اختیار دخالت را برای دادرس متصور شویم؛ اما قانون گذار می تواند با در نظر گرفتن اصل حسن نیت تجدیدنظر در قرارداد را در موارد خاص پیش بینی کند.^۴ برخی دیگر معتقدند، دلالت عرف و عادت به معنای حسن نیت است.^۵ مخالفان این نظر چنین استدلال می کنند: حسن نیت گاهی جنبه حمایتی دارد و گاهی جنبه تکلیفی. در جنبه حمایتی قاضی مستقیماً ملزم به رعایت آن است، اما از جنبه تکلیفی طرفین مکلف به رعایت اند و قاضی به طور غیرمستقیم دخالت می کند و در واقع در مورد انطباق عمل و رفتار متعاقدين براساس حسن نیت اعلام نظر می نماید؛ لذا اگر بگوییم دلالت عرف و عادت بر حسن نیت مورد توجه قرار گرفته است، با ایراداتی مواجه می شویم: اولاً، آنها از مقررات تکمیلی اند که قابل اعراض اند، در حالی که حسن نیت در قراردادهای جنبه نظم عمومی دارد که نمی توان خلاف آن را توافق نمود. ثانیاً، گاهی عرف دلالتی بر لزوم و جنبه تکلیفی ندارد، در حالی که لازمه تعهدات قراردادی رعایت حسن نیت است. ثالثاً، اگر عرف را منبع حسن نیت بدانیم باز ماهیت حسن نیت و ضمانت اجرای آن معلوم نیست.^۶

یکی دیگر از اساتید برجسته اظهار می دارد: دادرس می تواند آنچه را رفتار انسانی با حسن نیت و منصف می بیند، زیر عنوان شرط ضمنی و شرط بنایی در عقد اجرا کند و از اتهام تحریف قرارداد نیز به دور بماند.^۷ بدین ترتیب، جایگاه اصل حسن نیت به عنوان یکی از تأسیسات ارزشمند در نظام حقوقی ایران خالی است که البته این اصل در برخی از قوانین خاص مورد شناسایی قرار گرفته است، از جمله ماده ۳ قانون تجارت الکترونیکی و مواد ۱۲ و ۱۳ لایحه قانون قراردادهای تجاری؛ اما بهتر است با الگوگیری از نظام حقوقی فرانسه، حسن نیت را از مرحله مذاکرات اولیه تا پایان اجرای قرارداد به عنوان یکی از قواعد عمومی قراردادهای با تعیین ضوابط و ضمانت اجرایی مشخص در قانون مدنی به عنوان یک قانون مادر و عام مورد شناسایی قرار دهیم تا چنانچه دادرس در اختلافات قراردادی به اقناع وجدانی برسد که یکی از طرفین قرارداد حسن نیت نداشته است، بتواند ضمانت اجرایی منطبق با قانون را بر رابطه قراردادی حاکم

۱. پاکباز، سیامک، *شرح قانون مدنی فرانسه با اصلاحات ۲۰۱۶*، تهران: میزان، چاپ چهارم، ۱۴۰۰، ص ۵۹.

۲. Section 242: Performance in good faith: An obligor has a duty to perform according to the requirements of good faith, taking customary practice into consideration.

۳. Ole, Lando. "Salient Features of the Principles of European Contract Law: A Comparison with the UCC", *Pace International Law Review*, Issue 13, 2001, P 352.

۴. حسین آبادی، امیر، «تعادل اقتصادی در قرارداد»، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، دوره ۱، شماره ۱۹-۲۰، ۱۳۷۶، ص ۱۶۴.

۵. صالحی راد، محمد، «حسن نیت در اجرای قراردادهای و آثار آن»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۶۳، شماره ۲۶، ۱۳۷۸، صص ۹۲-۹۳؛ عدل،

سید مصطفی، *حقوق مدنی*، تهران: بانک ملی ایران، چاپ چهارم، ۱۳۲۱، ص ۱۳۳.

۶. انصاری، علی، *تئوری حسن نیت در قراردادهای: مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و نظام های حقوقی معاصر*، تهران: جنگل، چاپ دوم، ۱۳۹۱، صص ۱۷۳-۲۲۴.

۷. کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادهای*، جلد ۳، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم، ۱۳۸۳، ص ۵۷.

نماید؛ برای مثال در قراردادهای مشارکت در ساخت که شخصی به عنوان سازنده مبادرت به انعقاد قرارداد با مالک زمین می‌نماید، در حالی که تمکن مالی کافی ندارد یا در انعقاد عقد نکاح، قصد یکی از زوجین صرفاً دریافت تسهیلات بانکی و وام ازدواج باشد و پس از انعقاد عقد و دریافت تسهیلات، همسر قانونی خویش را رها می‌کند، در این گونه موارد چنانچه دادرسی با تحقیقات به عمل آمده از طریق معیارهای نوعی همچون عرف و ارزش‌های اجتماعی و همچنین معیارهای شخصی همچون شخصیت و رفتار طرفین و اوضاع و احوال حاکم، به سوءنیت طرف قرارداد پی ببرد، بتواند برای رهایی و جبران خسارات وارده بر شخص با حسن نیت، با مراجعه به قانون راهکاری بیابد. پیش‌بینی حق فسخ قرارداد و مطالبه خسارت به عنوان ضمانت اجرایی قابل تعیین در قانون به عنوان یک راهکار پیشنهاد می‌شود.

۱.۲. اصل کارایی اقتصادی

مطابق این اصل، دادرسان گاهی ناگزیرند به منظور افزایش ثروت، توزیع مناسب درآمدها و همچنین حصول حداکثر منافع اقتصادی با کمترین هزینه، قواعد اخلاقی را کنار بگذارند و به تحلیل اقتصادی قراردادها بپردازد.^۱ بیرمنگام، یکی از حقوق‌دانان کامن‌لای، معتقد است سیاست دادگاه‌ها تشویق بدهکار به اجرای تعهداتش نیست، بلکه جبران خسارت وارده بر زیان‌دیده است؛ پس اگر متعهد با نقض قرارداد و جبران خسارت متعهدله، گامی در راستای توزیع اقتصادی و اجتماعی مطلوب بردارد، این گونه رفتارها باید مورد تشویق قرار گیرد.^۲ مطابق ماده ۱۲۲۱ قانون مدنی در اصلاحات ۲۰۱۶ فرانسه، اگر اجرای عین تعهد بیش از فایده برای متعهدله هزینه برای متعهد داشته باشد، دادگاه حکم به پرداخت خسارت خواهد داد و بدین ترتیب قانون‌گذار مطابق اصل کارایی اقتصادی به اختلافات ناشی از اجرای قرارداد پرداخته است. این اصل در قانون مدنی آلمان نیز مورد توجه قرار گرفته است. داگمر و النتین به نحو مفصلی به اصلاحات قانون مدنی آلمان پرداخته‌اند و به دو ضمانت اجرا برای نقض قرارداد در این اصلاحات اشاره می‌کنند: ۱- الزام به اجرای عین تعهد، ۲- انحلال قرارداد و پرداخت خسارت. با آنکه ضمانت اجرای اول اجبار به اجرای عین تعهد است، اما در عمل بیشتر طلبکارها در پی انحلال عقد و جبران خسارت‌اند.^۳ اصل کارایی اقتصادی به صراحت در متن قوانین داخلی ایران نیامده است. برخی از حقوق‌دانان می‌گویند: هرگاه به موجب احکام تکلیفی و وضعی مکلف عرفاً دچار مشقت گردد که تحمل آن عادتاً برای وی سخت باشد، دادگاه می‌تواند با تشخیص عسرو حرج در قرارداد دخالت و بنابر صلاح دید خویش مبادرت به صدور حکم کنند. اما برخی نیز معتقدند تنها اثر قاعده نفی عسرو حرج، نفی احکام حرجی است و نمی‌تواند مجوزی برای دخالت دادرسان باشد و در این خصوص نیازمند دلیل دیگری هستیم؛ زیرا با دخالت قضایی در واقع قاضی پیمان جدید دیگری را که خود عادلانه می‌پندارد جایگزین عقد پیشین می‌کند.^۴

۱. گلشنی، عصمت و سیدمهدی حسینی مدرس، «مقایسه اثر مکاتب تفسیری اقتصادی و فرمالیستی بر حقوق»، فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، دوره ۲۲، شماره ۷، ۱۳۹۴، ص ۵۴.

۲. انصاری، مهدی، «نظریه نقض کارآمد قرارداد از دیدگاه مکتب تحلیل اقتصادی حقوق»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۴۱، شماره ۱، ۱۳۹۰، ص ۴۱؛ عبدی‌پور فرد، ابراهیم و عبدالرضا پرهیزگار، «بررسی تطبیقی التزام به عقد با تاکید بر نظریه اعتماد»، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۳۹۴، دوره ۲، شماره ۴، ۱۳۹۴، صص ۸۲-۸۳.

۳. رضایی‌نژاد، همایون، *فلسفه مسئولیت قراردادی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۹۹، صص ۳۹۹-۴۰۲.

۴. بیگدلی، سعید، *تعدیل قرارداد*، تهران: میزان، چاپ چهارم، ۱۳۹۴، صص ۶۳-۶۴-۲۰۱؛ مرادی، خدیجه، «تحلیل مبانی تعدیل قضایی در حقوق ایران و فقه امامیه»، مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی، دوره ۴۶، شماره ۲، ۱۳۹۲، ص ۳۳۶.

۱.۳. نظریه اعتماد

قائلین به نظریه اعتماد انتظارات معقول و مشروع متعهدله را ملاک می‌دانند و در پی تکمیل و اصلاح نقایص نظریه اراده‌اند. به عقیده این گروه، علت احترام به عقد، اراده باطنی متعهد نیست، بلکه انتظارات مشروع و معقولی است که رفتار ظاهری متعامل باعث و منشأ ایجاد آن است. چالز فرید، از حقوق‌دانان آمریکایی، می‌گوید: هر کس وعده‌ای می‌دهد اخلاقاً مکلف و ملزم به انجام آن است؛ چون خود چنین خواسته است. از نظر فرید، التزام قراردادی ناشی از دو چیز است: احترام به اراده (اصل اراده) و ضرورت احترام به روابط مبتنی بر اعتماد.^۱

اعتماد یک اصل اخلاقی حقوقی است، به معنای یک حالت ذهنی که به موجب آن یک طرف در انجام عمل حقوقی به طرف دیگر تکیه می‌کند. انصاف، صداقت و عدالت می‌توانند نقش مؤثری در ایجاد اعتماد داشته باشند. اعتماد یک نیاز است که وجودش ضروری است تا نظم در تمام امور از جمله امور حقوقی و قانونی برقرار شود؛ لذا اصل اعتماد با این عنوان می‌تواند متعاملین، دادرسان و قانون‌گذاران را یاری کند. کارکرد اصل اعتماد رفع حیرت و تردید است که در صورت نبود دلیل یقینی در جهت کشف واقع مورد استفاده قرار می‌گیرد. اعتماد عامل ترغیب‌کننده‌ای است که نیاز به شواهد و قرائن دارد.^۲

به این اصل در حقوق داخلی ایران فقط در ماده ۱۴ لایحه قانون تجارت به صراحت اشاره شده است؛ اما در برخی از مواد قانونی دیگر به صورت ضمنی مورد پذیرش قرار گرفته است؛ برای مثال، می‌توان به ماده ۵۰۱ قانون مدنی در تعیین مدت اجاره و استحقاق موجر بر اجرت‌المسمی بر مبنای اعتماد به رفتار در قراردادهای اجاره بدون مدت اشاره کرد و همچنین ماده ۶۲۳ قانون مذکور در خصوص عقد ودیعه که براساس آن، چنانچه بدون انعقاد عقد رفتار و کردار طرف مقابل نشان‌دهنده قبول رابطه امانی باشد، دلالت بر وجود رابطه امانی است؛ برای مثال مکانی مهیا شده باشد که دارای نگهبان و دربان باشد؛ لذا به نظر می‌رسد قانون‌گذار به طور ضمنی اصل اعتماد را پذیرفته است؛ اما متأسفانه در رویه قضایی ایران اگر در جریان اجرای تعهدات قراردادی شخصی با استناد به اعتماد متعارف ایجاد شده بر مبنای گفتار یا عملکرد طرف دیگر مبادرت به طرح دعوی الزام به انجام تعهد یا مطالبه خسارت و غیره نماید، قطعاً به دلیل نبود توافقات مکتوب یا مستند قانونی محکوم به بی‌حقی خواهد شد؛ لذا قانون‌گذار می‌تواند با اصلاح قانون مدنی در بخش قواعد عمومی قراردادهای به اصل اعتماد وجه قانونی بخشد؛ بدین شرح که اگر شخصی با گفتار یا عملکرد خود موجب اعتماد متعارف در دیگری گردد و از این طریق ورود خسارت یا وجود تعهدی اثبات گردد، وی ملزم به اجرای تعهد یا جبران خسارت به دیگری خواهد بود؛ همان‌طور که قانون‌گذار در ماده ۲۲۰ قانون مدنی به لزوم پایبندی طرفین به عرف و عادت حتی بدون ذکر در قرارداد به عنوان یک قاعده عمومی صراحتاً اشاره داشته است. به عبارتی، ایجاد اعتماد متعارف همچون عقد و ایقاع از جمله اسباب ایجاد تعهد در حقوق قراردادهای به شمار می‌آید؛ برای مثال، اگر در ضمن اجرای قرارداد یکی از متعاملین بر مبنای اعتماد متعارف ادعای اجرای تعهدی اضافه بر تعهدات مندرج در قرارداد یا تعدیل تعهدات قراردادی یا مطالبه خسارت را از دادگاه درخواست نماید، دادرس بتواند با مراجعه به مقررۀ قانونی بر مبنای اصل اعتماد به موضوع مورد اختلاف رسیدگی، و ضمانت اجرای مناسب را بر رابطه قراردادی حاکم کند.

^۱ Fried, Ch. "Contract as Promise: A Theory of Contractual Obliga", *Michigan Law Review*, Volume 81, Issue 4, 1983, P 905.

^۲ عظیمی، خدیجه، «بررسی تطبیقی اصل اعتماد در فقه امامیه و حسن‌نیت در کامن‌لا و اسناد بین‌المللی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم، ۱۳۹۰، ص ۱۰.

۲. روش‌های اعمال دخالت دادرسان

دادرسان در مسیر حل اختلافات قراردادی باتوجه به نوع و علت اختلاف، باید روشی مشخص را برگزینند که در آن تناسب و تعادل مطلوب به دست آید. در این فصل انواع روش‌های دخالت قضایی بررسی می‌شود.

۲.۱. تعدیل قضایی قرارداد

تعدیل قضایی عملی برخلاف اصل آزادی اراده است که دادگاه به منظور رفع اختلافات قراردادی برطبق صلاح‌دید خود و بدون منشأ قانونی و قراردادی نسبت به اراده متعاملین واکنش نشان می‌دهد و مانند شخص ثالثی وارد رابطه قراردادی می‌شود و در آن دخالت می‌نماید. تعدیل قضایی به معنای تساوی قدرت قراردادی متعاملین نیست؛ به عبارتی بین مفهوم عدالت و تعادل قراردادی تفاوت وجود دارد. در واقع دادرس در ایجاد تعادل در پی ایجاد نظم جدیدی نیست، بلکه باتوجه به شرایط جدید به دنبال ایجاد نظم پیشین است. در این روش، قاضی دخالتی بر ارکان قرارداد نمی‌کند و در واقع تعهدات ناشی از عقد را مورد تعدیل قرار می‌دهد.^۱ در ذیل برخی از مصادیق آن بررسی می‌شود.

۲.۱.۱. بروز حوادث غیرقابل پیش‌بینی

در قراردادهای بلندمدت بروز حوادث غیرقابل پیش‌بینی ممکن است باعث عدم امکان یا دشواری اجرای قرارداد گردد، برای مثال، بروز تورم‌های شدید اقتصادی غیرقابل پیش‌بینی از جمله مواردی است که ایفاء تعهد را پرهزینه، سخت و گاهی غیرممکن می‌کند. در این مورد مقرر صریحی در قوانین ایران وجود ندارد؛ لذا اختلاف در رویه دیده می‌شود. غالب حقوق‌دانان معتقدند که با استناد به اصل لزوم متعاملین به قرارداد پایبندند و برخی معتقدند اگر تعادل اقتصادی قرارداد به نحو فاحشی برهم خورد، اما نه توسط قانون‌گذار مقرر خاصی پیش‌بینی شده باشد و نه در قرارداد منعقد شرط خاصی درج گردیده باشد، دادرس می‌تواند با استناد به این شرط ضمنی که طرفین قصد داشته‌اند اجرای مفاد قرارداد مبتنی بر دوام وضعیت موجود در زمان انعقاد عقد باشد؛ لذا هرگونه تغییر در اوضاع و احوال که اجرای عقد را مشقت‌بار کند، طرف معسر ملزم به اجرای آن نیست و برای جلوگیری از بی‌عدالتی و ورود ضرر به متعهد مفاد قرارداد را تعدیل و متناسب با شرایط متعادل نماید.^۲

در فرانسه، تا قبل از اصلاحات ۲۰۱۶ این صلاحیت برای دادرس پیش‌بینی نشده بود؛ اما قانون‌گذار پس از اصلاحات در ماده ۱۱۹۵ قانون مدنی، به تعادل قراردادی توجه کرده است، مشروط بر آنکه تغییر اوضاع و احوال به اندازه‌ای باشد که در زمان انعقاد عقد قابل پیش‌بینی نبوده باشد و اجرای قرارداد را سخت و مشکل نماید. این نوآوری از ماده ۶:۱۱۱ سند PECL^۳ و ماده ۱:۱۱۰ از کتاب سوم سند DCFR^۴ گرفته شده است. برای اجرای این ماده سه مرحله پیش‌بینی شده است:

۱- تقاضای حق مذاکره مجدد؛

۲- توافق دوطرفه بر فسخ قرارداد؛

۱. احسانی، رضا، «رویه قضایی ایران در تعدیل قضایی قرارداد»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۴۰۰، چکیده؛

مرادی، پیشین، ص ۳۳۲.

۲. کاتوزیان، پیشین، ص ۷۹.

۳. Principles Of European Contract Law

۴. Draft Common Frame of Reference

۳- تقاضای تعدیل قضایی.

یعنی دادگاه زمانی مداخله می‌نماید که طرف مقابل حاضر به مذاکره مجدد نباشد یا مذاکره مجدد پس از نقص تعهد به نتیجه نرسد.^۱ در نظام حقوقی سوئیس هرچند در قواعد عمومی قرارداد صراحتاً اشاره‌ای به این اختیار قضایی نشده است، در ماده ۳۷۳ قانون تجارت و در باب عقد مقاطعه دادرس بر حسب صلاح دید و اختیار خود می‌تواند با افزایش قیمت یا فسخ عقد موافقت نماید.^۲

۲.۱.۲. عقود فاقد قدرت چانه‌زنی

در انعقاد عقد آزادی قرارداد نه فقط شامل ارادی بودن انعقاد عقد، بلکه شامل قدرت معاملاتی برابر نیز می‌شود.^۳ یکی از موارد تعدیل قرارداد اختلافات راجع به قراردادهای فاقد قدرت چانه‌زنی است. این قراردادها اصولاً دارای شرایط نابرابر یا تحمیلی، غیرعادلانه، غیرمنصفانه و نامعقول و معمولاً حاوی کلمات و عباراتی تخصصی‌اند که طرف ضعیف فاقد دانش لازم در درک آن است. طرف ضعیف معمولاً مجبور به پذیرش این نوع قراردادهاست؛ زیرا اولاً، انحصار عرضه و تولید کالا و خدمات مورد معامله در دست طرف قدرتمند معامله به‌عنوان صاحبان قدرت اقتصادی است و ثانیاً، نیاز مبرم طرف ضعیف در بهره‌مندی از کالا و خدمات موردنظر است که وی را ناگزیر به انعقاد قرارداد می‌نماید. نابرابری طرفین معامله گاه منجر به نابرابری کل عقد و گاه تنها شرط یا شروط مندرج در عقد نابرابر و غیرمنصفانه است.

در این‌گونه موارد مسلماً تأکید بر اصل حاکمیت اراده همیشه عادلانه نخواهد بود؛ زیرا عادلانه بودن یک قرارداد در زمانی اتفاق می‌افتد که دو طرف در شرایط مساوی با هم روبه‌رو شوند. حتی گاهی ممکن است طرفین در هنگام انعقاد عقد در شرایط مساوی به چانه‌زنی بپردازند، اما پس از انعقاد و قبل از اجرای تعهد یا در اثنای اجرا حوادثی رخ دهد که موازنه التزامات و تعهدات را برهم زند و متعهد در اجرای تعهداتش به‌سختی بیفتد و اجرای تعهد برایش هزینه‌ای به‌مراتب سنگین‌تر از زمان انعقاد عقد ایجاد کند و در مقابل متعهدله سود کلانی بیشتر از آنچه در هنگام انعقاد عقد تصور کرده است، دریافت دارد که همین امر به بی‌عدالتی و دور شدن از عدالت قراردادی که از اهداف حقوق قراردادهاست می‌انجامد. در قوانین کشورهای مختلف راهکارهای مختلفی برای رویارویی با این عقود و شروط پیش‌بینی شده است. در نظام حقوقی ایران صراحتاً به این موضوع پرداخته نشده است، اما مستنداً به ماده ۲۰۶ ق.م.معامله‌ای را که در وضعیت اضطراری انجام شود صحیح دانسته‌اند. البته سوءاستفاده از اضطرار و تحمیل قرارداد بر مضطر از مصادیق معاملات اکراهی شناخته شده است.^۴ قانون‌گذار در ماده ۴۶ قانون تجارت الکترونیکی نیز همه شروط غیرمنصفانه را بدون تقسیم‌بندی بی‌اعتبار قلمداد نموده است.^۵ برخی دیگر همچون نظام حقوقی انگلستان نظریه بطلان قرارداد و شروط نابرابر را پذیرفته‌اند. در نظام حقوقی آمریکا طبق ماده ۲-۳۰۲ قانون متحدالشکل تجاری، اگر دادگاه مطابق قانون دریابد که قرارداد یا هر شرطی از آن در زمان انعقاد نامعقول بوده است، می‌تواند از اجرای قرارداد استنکاف یا اعمال شروط غیرمعقول

^۱ پاکباز، پیشین، صص ۵۳-۵۴.

^۲ یزدانیان، علیرضا، *درس‌هایی از حقوق مدنی تطبیقی، مطالعات تطبیقی در حقوق تعهدات*، جلد ۱، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۲، ص ۳۳۴.

^۳ Florian, Rodl. "Contract freedom, contractual justice, and contract law theory", *law and contemporary problems*, Volume 76, Issue 2, 2013, P 62.

^۴ صفایی، سید حسین، *قواعد عمومی قراردادها*، تهران: میزان، چاپ سی و چهارم، ۱۳۹۹، ص ۱۲۴.

^۵ ماده ۴۶: استفاده از شروط قراردادی خلاف مقررات این فصل و همچنین اعمال شروط غیرمنصفانه به ضرر مصرف‌کننده مؤثر نیست.

را برای جلوگیری از نتایج غیرمعقول محدود کند.

یکی از نوآوری‌های اصلاحات ۲۰۱۶ قانون مدنی فرانسه به نهاد قضایی اکراه اقتصادی مربوط است. این نهاد جدید در ماده ۱۱۴۳ این قانون آورده شده است. هنگامی که یک طرف با سوءاستفاده از وابستگی طرف قراردادش به خود، تعهدی را از وی اخذ کند که در صورت نبود چنین اجباری نمی‌توانست آن را اخذ کند و منفعتی به‌وضوح گزاف به دست آورد، اکراه محقق می‌شود.

صاحبان تجارت پس از مشاهده حکم این ماده در پیش‌نویس قانون نگرانی خود را نسبت به استفاده گسترده قضات از این ماده برای انحلال روابط قراردادی ابراز کردند و به همین جهت قانون‌گذار در این ماده معیاری معین برای تشخیص سوءاستفاده یک طرف از وابستگی طرف دیگر تعیین نمود و آن عبارت است از تحصیل منفعتی کاملاً آشکار از وابستگی طرف مقابل. برای اثبات اکراه اقتصادی در این ماده به دو شرط نیاز است: اول اینکه باید اثبات شود طرف قرارداد در شرایط وابستگی تعهدی را از طرف دیگر قرارداد اخذ نموده که در صورت نبود چنین اجباری نمی‌توانست تعهد را اخذ نماید؛ دوم اینکه وی یک مزیت و منفعت به‌وضوح بیش از حد را به دست آورده است. گفتنی است که این معیار از اهمیت عملی ماده ۱۱۴۳ کاسته است.^۱

در بیشتر نظام‌های حقوقی اعلام بطلان شرایط نابرابر یا عقد نابرابر پیش‌بینی شده است؛ اما بطلان در شرایطی که معمولاً طرف ضعیف نیازمند بهره‌بری از کالا و خدمات انحصاری است راهکار معقول و مناسبی نخواهد بود. نظریه صحت قرارداد با حق درخواست تعدیل یا ابطال به حکم دادگاه به‌عنوان راهکار پیشنهاد می‌گردد. این نظریه می‌تواند مصلحت و حقوق طرف ضعیف را تأمین کند و جنبه حمایتی برای مصرف‌کننده دارد. مطابق این نظریه، همیشه قصد و اراده متعارف افراد جامعه در هنگام انعقاد عقد بر این مبناست که متعاملین قیمت و نرخ شرایط متعارف حاکم بر بازار روز خدمات و کالای مذکور در جامعه را معیار اندازه‌گیری تعهدات خود قرار می‌دهند؛ لذا در صورت برهم خوردن این تعادل و برتری غیرعادلانه یک‌طرفه بنا بر سیره عقلاً قرارداد باید تعدیل گردد. در تعدیل قضایی باید اختلاف قدرت معاملاتی به‌حدی شدید باشد که توانایی طرفین را در انعقاد قرارداد تحت تأثیر قرار دهد؛ زیرا اصولاً در هر عقد نابرابری قدرت معاملاتی دیده می‌شود که نمی‌توان آن را مجوزی برای دخالت دادرسان قرارداد. تعدیل قضایی قرارداد بهتر است با استفاده از تئوری تقلید معامله انجام شود این تئوری ترکیبی از وضعیت شخصی طرف‌ها و لحاظ قدرت و ضعف معاملاتی آنها در رویه متعارف و معقول معاملات مشابه در جامعه و انصاف و عدالت است.^۲

۲.۱.۳. خسارت قراردادی (وجه التزام)

حاکمیت اراده ایجاب می‌کند در محاسبه خسارت تمامی توافقات طرفین معتبر باشند، اما اگر این توافقات ناعادلانه باشد چه؟ آیا دادرس می‌تواند در جهت تعدیل این شروط اقدام کند؟ ماده ۵-۱۲۳۱ قانون مدنی اصلاحی ۲۰۱۶ فرانسه بیانگر آن است که تعدیل خسارت فقط در مورد شرایط غیرمنصفانه امکان پذیر است و مداخله قاضی صرفاً یک استثنا تلقی می‌شود که باید سه شرط در آن احراز شود: ۱- ارزیابی خسارت باید منشأ قراردادی داشته باشد. (خسارت قانونی یا اداری نباشد)؛ ۲- دخالت قضایی باید با هدف جبران خسارت ناشی از تخلف متعهد باشد؛ لذا زمانی که وجه التزام به‌عنوان

^۱. پاکباز، پیشین، صص ۱۵۹-۱۵۷.

^۲. سلطان احمدی، جلال، راضیه تقی‌زادگان و ابراهیم تقی‌زاده، «تعدیل قدرت معاملاتی نابرابر با تقلید معامله»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، دوره ۲۵، شماره ۱۰۰، ۱۴۰۰، صص ۳۷-۲۶-۴۰-۴۲.

عوض یک تعهد یا به جای اختیار متعهد برای فسخ است، مشمول تعدیل قضایی نمی شود؛^۳ خسارت باید متضمن مبلغی پول به عنوان خسارت باشد.^۱

در نظام حقوقی انگلستان بین خسارت مقطوع و شرط کیفری تفاوت قائل می شوند. شرط کیفری ممنوع تلقی می شود. در خصوص خسارت مقطوع نیز این شرط باید خصیصه متعادل بودن و قابل پیش بینی بودن را داشته باشد. برای تشخیص این دو امر دادگاه صلاحیت دارد تا با نگاه انصاف به شرط بنگرد. دادرسان صلاحیت دارند ماهیت نوع خسارت را تعیین کنند و شروط قراردادی را در ظرف انصاف و عدالت ریخته و صرفاً به اصل حاکمیت اراده استناد نکنند. چنانچه شرطی از نظر قاضی ناعادلانه و غیرمنصفانه بود آن را تعدیل یا بی اثر اعلام کند.^۲

در نظام حقوقی ایران طبق اصل حاکمیت اراده و ماده ۲۳۰ قانون مدنی توافقاتی که طرفین برای تعیین میزان خسارت قراردادی معین کرده اند معتبر است. همچنین تعهد به وجه التزام مطابق ماده ۲۱۱ قانون مدنی الزام آور است، اگرچه چندین برابر خسارت واقعی یا چندین برابر تعهد اصلی باشد.^۳

البته مطابق نظر برخی از حقوق دانان حسب بند ۲ ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی، هرگاه عملی که سبب ورود خسارت شود عرفاً قابل اغماض باشد و جبران آن موجب تنگدستی واردکننده زیان شود، دادگاه می تواند در میزان آن تخفیف دهد و قرارداد را عادلانه سازد.^۴ اما در خصوص خسارت تأخیر تأدیه در پرداخت های پولی مازاد بر شاخص تورم بانک مرکزی اختلاف نظر وجود داشت که دیوان عالی کشور در دی ماه سال ۱۳۹۹ به این اختلاف نظرها تا حدودی پایان داد. طبق رأی مذکور، افراد می توانند در قراردادهای فی مابین خود برای تعهدات پولی وجه التزامی بیشتر از شاخص تورم بانک مرکزی تعیین کنند.^۵

۲.۱.۴. تعدیل قضایی با اعطای مهلت عادلانه

مهلت عادلانه یک نوع تعدیل قضایی است که مبنای آن عدالت و انصاف است. طی آن دادگاه به بدهکارانی که در موقعیتی قرار دارند که ناتوان از پرداخت دین اند مهلتی را اعطا می کند.

ماده ۵-۱۳۴۳ قانون مدنی اصلاح شده ۲۰۱۶ فرانسه اعلام می دارد: قاضی می تواند با در نظر گرفتن وضعیت مدیون و با توجه به نیازهای دائن قرار تقسیط یا مهلت دوساله برای پرداخت مبالغ مورد تعهد صادر نماید. وی می تواند به موجب یک تصمیم ویژه و مستدل دستور دهد که به مبالغ مربوط به سررسیدهای معوقه با نرخ کمتر حداقل برابر با نرخ قانونی بهره تعلق گرفته یا اینکه پرداخت ها از همان ابتدا به اصل طلب تعلق گیرد. قاضی می تواند این تدابیر را منوط به انجام اقداماتی مناسب برای تسهیلات ضمن تعدیل دین توسط مدیون نماید. تصمیم قاضی مبنی بر امهال، تقسیط و غیر آن عملیات اجرایی را که قبلاً توسط دائن آغاز شده است معلق می کند و افزایش بهره یا جرائم پیش بینی شده برای تأخیر در ایفای دین در طول مهلت تعیین شده توسط قاضی منتفی است.^۶

۱. پاکباز، پیشین، ص ۳۵۱.

۲. عزیزاده، صمد و عبدالعلی محمدی و رقیه شهابی، «رویه تعدیل قضایی قرارداد با رویکرد بررسی تعارض قضایی با اصل آزادی در تعیین شروط قراردادی در حقوق ایران و انگلستان»، ماهنامه جامعه شناسی سیاسی/ ایران، دوره ۵، شماره ۷، ۱۴۰۱، ص ۵۶۷.

۳. امامی، حسن، *حقوق مدنی*، جلد ۱، تهران: اسلامیه، چاپ بیستم، ۱۳۷۸، ص ۳۱۲.

۴. کاتوزیان، ناصر، *اعمال حقوقی (قرارداد، ایقاع)*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ هشتم، ۱۳۸۲، ص ۲۷۵.

۵. پاکباز، پیشین، صص ۳۵۷-۳۵۹.

۶. پاکباز، پیشین، ص ۵۶۲.

این اختیار قضایی در نظام حقوقی ایران در مواد ۲۷۷ و ۶۵۲ قانون مدنی مورد اشاره قرار گرفته است. تقسیط دین موضوع این مواد در واقع درخواست مهلت یا تقسیط در جریان رسیدگی به اصل طلب و قبل از قطعیت و اجرای رأی است؛ لذا از باب صلاحیت از اختیارات دادرسان ماهیتی است؛ برای مثال، در دیوان عالی کشور که رسیدگی در آن شکلی است اعطای مهلت عادلانه توسط قضات آن دیوان ممکن نیست؛ زیرا رسیدگی در آن ماهیتی نیست.^۱

۲.۲. تفسیر قرارداد

تفسیر یکی دیگر از روش‌های اعمال دخالت دادرسان در قراردادهای خصوصی است که در برخی از نظام‌های حقوقی به صراحت، قواعد و ضوابط آن در قوانین وارد شده است، اما در برخی دیگر از نظام‌های حقوقی همچون ایران، باوجود پذیرش این روش در رویه قضایی، هیچ نشانی از آن در مواد قانونی وجود ندارد. قانون مدنی فرانسه طی اصلاحات ۲۰۱۶ بخش جداگانه‌ای را کاملاً به تفسیر قرارداد اختصاص داده، اما هیچ تعریف صریحی از آن ارائه نکرده است. در ماده ۲۲۴ قانون متحدالشکل تجاری آمریکا، تفسیر چنین تعریف شده است: عبارت است از توضیح معنی کلمات و اعلام اراده‌هایی که یک توافق را به وجود می‌آورد. در حقوق انگلستان باینکه هیچ‌یک از متون قانونی به تعریف تفسیر نپرداخته‌اند، در رویه قضایی این کشور وظیفه دادرسان است که قرارداد را تفسیر و به قصد متعاملین اثربخشی کنند.^۲

قانون مدنی اصلاح‌شده فرانسه به شایستگی ضمن شناسایی تفسیر به‌عنوان یک روش دخالت قضایی، حدود و ضوابط آن را به روشنی طی مواد ۱۱۸۸ تا ۱۱۹۴ بیان نموده است که به‌اختصار می‌توان گفت:

۱- دادرس باید در تفسیر به‌جای معنای تحت‌اللفظی به دنبال یافتن قصد مشترک طرفین باشد؛ اما در صورت غیرقابل تشخیص بودن آن به معنایی که یک فرد متعارف از آن کلمات ارائه می‌دهد تفسیر شود.

۲- در تفسیر قرارداد باید انسجام آن حفظ شود و به کل یک قرارداد و شروط آن توجه شود و اگر چند قرارداد در کنار یکدیگر وجود دارد، به همه آنها در کنار هم توجه و تفسیر بر مبنای همه آنها انجام شود.

۳- اگر دادرس در انعقاد عقد به طریق گفت‌وگوی آزاد شک داشته باشد، باید تفسیر قرارداد را به نفع متعهد و درخصوص قراردادهای الحاقی به نفع طرف ضعیف انجام دهد.

۴- اگر یک عبارت دو معنی داشته باشد که فقط یکی از آنها دارای اثر است، در تفسیر حمل بر آن معنا خواهد شد.

۵- دادرس نباید عبارتی را که معنایش صریح است مورد تفسیر قرار دهد؛ زیرا منجر به تحریف قرارداد خواهد شد.^۳

در نظام حقوقی آلمان طی مواد ۱۳۳ و ۱۵۷ به قواعد راجع به تفسیر اشاره شده است. مطابق ماده ۱۳۳ این قانون در تفسیر باید معنای واقعی عبارات در نظر گرفته شود، نه معنای ادبی آن و طبق ماده ۱۵۷ قانون فوق‌الذکر قرارداد باید برحسب حسن‌نیت و عادات تفسیر شود. طبق دکترین جدید آلمان ماده ۱۵۷ بر ماده ۱۳۳ مقدم و رجحان دارد؛ به عبارتی اراده ظاهری مبنای تفسیر بوده و اراده باطنی نقشی در عمل حقوقی ندارد.^۴

در نظام حقوقی ایران نیز طبق رویه قضایی موجود و نظریات حقوقی و به پیروی از فقه امامیه نظریه اراده باطنی پذیرفته شده و در واقع قصد و اراده باطنی سازنده عقد است؛ لذا دادرس باید به دنبال کشف آن باشد. البته در برخی از مواد قانونی

۱. بادینی، حسن، حسن محسنی و هادی ملک تبار، «تشریفات آیین اعطای مهلت عادلانه»، دو فصلنامه دانش حقوق مدنی، دوره ۵، شماره ۱، ۱۳۹۵، ص ۵۰.

۲. Barker, David. *padfield, Colin. law made simple*. London: Routledge, First Edition, 2007, P 171.

۳. پاکباز، پیشین، صص ۲۳۳ و ۲۳۴.

۴. کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، جلد ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم، ۱۳۷۶، ص ۲۴۱؛ صفایی، پیشین، صص ۷۵-۷۶.

ازجمله ۱۲۹۲، ۱۳۰۹، ۴۵۰، ۲۲۴، ۴۵۱، ۲۴۵ و ۲۴۸ قانون مدنی به نظر می‌رسد اراده ظاهری موردنظر قانون‌گذار بوده است.

۲.۳. تکمیل قرارداد

یکی از مهم‌ترین موضوعات درباره دخالت دادرسان، بحث امکان الحاق یا اضافه کردن برخی شروط ضمنی از سوی آنها به قرارداد فی‌مابین اصحاب دعواست. در اولین قدم دادگاه باید تشخیص دهد که آیا قرارداد ناقص است یا خیر، و پس از آن در پی یافتن راهی برای پر نمودن این نقص و تکمیل آن باشد. در نبود حکم صریح قانونی و ضابطه‌مند اینکه چگونه باید این قراردادها تکمیل شود، همواره محل اختلاف در دعاوی است و اغلب تعیین انتظارت منطبق بر خواست طرفین دشوار و شاید ناممکن باشد.^۱

توماس معتقد است دادرسان در تکمیل یک قرارداد باید جوهر و ذات یک عقد را با هدف و غایت آن تعریف کنند. به عبارتی قرارداد را در چارچوب اهداف آن تعریف و سپس قواعد حاکم بر آن را با پیروی از این اهداف تعیین کند.^۲ به گفته فراید، ما می‌توانیم معیارهایی را برای تبعیت طرفین از شروط ضمنی تعیین کنیم، مانند آنچه انسان‌های معقول و متعارف در زمان انعقاد چنین قراردادهایی در نظر می‌گیرند که البته این خواست احتمالی باید با اصل انصاف همراه گردد، اما نمی‌توانیم هیچ‌یک از این معیارها را مبنای الحاق و تکمیل قراردادها قرار دهیم و آنها را بر قول و وعده مورد توافق طرفین حاکم کنیم.^۳

در ماده ۱۵۷ قانون مدنی آلمان به قاضی اجازه داده شده است^۴ که در تکمیل قرارداد از قصد طرفین خارج شود و اراده نهایی آنها را به وسیله قانون و با در نظر گرفتن اصل حسن‌نیت تکمیل کند.^۵ ماده ۱۱۶۷ قانون مدنی اصلاحی ۲۰۱۶ فرانسه مقرر می‌دارد: هنگامی که باید قیمت یا هر عنصر از قرارداد با مراجعه به شاخصی که وجود ندارد یا وجود آن متوقف شده یا در دسترس نباشد تعیین شود، شاخص مزبور با شاخصی که بیشترین نزدیکی را با آن دارد جایگزین می‌شود.^۶ لذا قانون با ارائه راهکار، قاضی را صالح به دخالت در جهت تکمیل قرارداد نموده است.

مطابق ماده ۱-۱۳۰۵ قانون فوق‌الذکر، شرط مدت می‌تواند صریح یا ضمنی باشد. در صورت عدم توافق، قاضی می‌تواند باتوجه به ماهیت تعهد و وضعیت طرفین، مدت را تعیین کند. ملاحظه می‌گردد در اصلاحات ۲۰۱۶ قانون مدنی فرانسه هر زمان اختیار دخالتی برای دادرس شناسایی شده ضابطه اعمال این حق نیز پیش‌بینی شده است. در رویه غالب کشورها تکمیل قراردادها به موجب رویه و اصول مرسوم به پیش‌فرض و عرف و عادات قراردادی به‌عنوان شروط ضمنی به عقد

¹. Waltrier, Nicholas. "Unpredictability in Contract Law", *Penn state law review*, Volume 127, Issue 3, 2023, PP 712, 714.

². Gordley, James, *The philosophical origins of modern contract doctrine*, New York: Oxford University, 1993, PP 15-16.

^۳. رضایی‌نژاد، پیشین، صص ۲۰۴-۲۰۵.

و برای مطالعه بیشتر رجوع شود به:

Fried, Ch. *Contract as a Promise, A Theory of Contractual Obligation*, Second Edition, Oxford University Press, 2015, PP 60-69.

⁴. Section 157: Interpretation of contracts Contracts are to be interpreted as required by good faith, taking customary practice into consideration.

^۵. انصاری، علی، پیشین، ص ۱۸۶.

^۶. پاکباز، پیشین، ص ۱۹۶.

الحاق می‌شوند. در مواردی که دادرس مجوز تکمیل قرارداد را با قواعد پیش‌فرض دارد، میزان دخالت قضایی نیز کم‌رنگ‌تر است؛ زیرا موارد و نحوه تکمیل به‌موجب قواعد پیش‌بینی شده از قبل وجود دارد. در نظام حقوقی ایران، دادرسان موظف‌اند که با توسل به خود قرارداد و طبیعت آن به تکمیل عقد بر مبنای اراده ضمنی و فرضی طرفین بپردازد، اما اگر موفق نشوند در مرحله بعد می‌تواند از عوامل خارجی توسل جوید؛ همانند مقررات تکمیلی و عرف و عادت. در تعارض عرف و عادات با قوانین تکمیلی باید به عرف و عادات رجوع شود؛ اما در صورت نبود عرف و عادت یا قوانین تکمیلی حدود و نحوه دخالت دادرسان محل نزاع است. در برخی از کشورها دادرس باید با رعایت انصاف و حسن نیت قرارداد را تکمیل نماید، اما در حقوق ایران حکمی در این خصوص وجود ندارد.^۱ برخی از حقوق‌دانان معتقدند بنا به مصلحت، قانون‌گذار اختیار تکمیل قرارداد را به دادگاه‌ها داده است تا قرارداد را در جهت تسهیل معاملات و کاهش نزاع با ارائه راه‌های عادلانه و جلوگیری از آزادی‌های بدون نظارت تکمیل کنند که مبنای این دخالت را عرف، اصل انصاف و اصل کلی حسن‌نیت می‌دانند.^۲

۲.۴. اصلاح قرارداد

اصلاح در لغت به معنای سروسامان دادن است و در حقوق قراردادهای به‌معنای سامان‌دهی به تعهدات قراردادی است. در حقوق ایران تعریفی از آن در متون حقوقی وجود ندارد و بیشتر مترادف با تعدیل و الحاق به کار می‌رود. در حالی که این اصطلاح باید از شیوه‌های مشابه متمایز شود.^۳ در روش اصلاح به قصد بهتر شدن اجرای قرارداد بخش‌هایی از آن را تغییر می‌دهند. این اصلاحات می‌تواند شامل تغییرات جزئی راجع به مکان و زمان، مهلت اجرای قرارداد و یا مشخصات کالا و غیره باشد.

در قانون مدنی جدید فرانسه قانون‌گذار بین دو اصطلاح تصحیح و اصلاح تفاوت قائل شده است. قرارداد برای اینکه تصحیح شود، باید با نقصی همراه باشد که آن را باطل کند یا با بطلان مواجه شود، اما اگر قرارداد صحیح باشد و با چنین نقصی همراه نباشد، هر تغییری که توسط دادرس در آن اتفاق افتد به‌معنای اصلاح در معنای تعدیل قرارداد دانسته شده است. در واقع هر نوع تغییری که در قرارداد بی‌عیب و نقص ایجاد شود اصلاحیه قرارداد معنا می‌شود که قانون‌گذار اختیار اصلاح این قرارداد بی‌عیب و نقص را به قاضی می‌دهد تا عدالت بین طرفین برقرار شود و هدف از آن نجات قرارداد از بی‌اعتباری یا تهدید به فسخ نیست؛ زیرا قرارداد نه باطل است و نه تهدیدی برای فسخ وجود دارد؛ بلکه عقد صحیحی است که قابل تعدیل است.^۴

اما از نظر نگارنده، اصلاح با تعدیل و تکمیل قرارداد متفاوت است؛ زیرا در تعدیل چنانچه دادرس قرارداد را غیرمنصفانه تشخیص دهد که منجر به صعوبت اجرا می‌شود، مبادرت به تعدیل آن می‌کند و در تکمیل قرارداد نیز چنانچه در عقد خلایق وجود داشته باشد که منجر به عدم امکان اجرای عقد شود، دادرس از طریق یافتن اراده ضمنی طرفین یا به کمک عرف و عادات و همچنین قوانین پیش‌فرض نسبت به تکمیل عقد اقدام می‌کند؛ اما در اصلاح، قرارداد نه ناعادلانه و نه ناقص است، ولی به دلیل شرایط خاص پیش‌بینی نشده از جمله پیشرفت تکنولوژی و فناوری و غیره، که حتی تعادل

۱. قاسم‌زاده، مرتضی، «حل اختلافات قراردادی»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۵ و ۶، ۱۳۷۶، صص ۶۶-۷۰.

۲. کاتوزیان، **قواعد عمومی قراردادها**، جلد ۳، پیشین، صص ۵۲۳-۵۲۱.

۳. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، **الفارق**، جلد ۱، تهران: گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۳۸۷.

۴. سهرابی، حمید، اصغر عربیان، اصغر و نجادعلی الماسی، «تعدیل وجه التزام قراردادی در قانون مدنی سال ۲۰۱۶ فرانسه»، فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره ۳، ۱۴۰۰، ص ۱۸۸.

قراردادی را برهم نزده، اصلاح قرارداد را برای بهتر اجرا نمودن قرارداد انجام می‌دهند. اما این تغییر نباید ماهیت عقد را دگرگون سازد. مفهوم تصحیح قرارداد نیز نباید با اصلاح قرارداد اشتباه شود. تصحیح قرارداد به معنای درست کردن بخشی از قرارداد است که باطل بوده، درحالی که بخش دیگر صحیح است تا از این طریق کل عقد موجود حفظ شود. اصلاح قرارداد به عنوان یک روش به منظور بهتر اجرا شدن قرارداد در متون قانونی بسیاری از نظام‌های حقوقی و کنوانسیون‌ها پیش‌بینی شده است. در ماده ۲۹ کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، بدون آنکه تعریفی از اصلاح قرارداد نماید، اعمال آن را به شرط توافق طرفین تجویز نموده است. در نظام حقوقی ایران هیچ نص صریحی در خصوص اصلاح قرارداد پیش‌بینی نشده، اما در ماده ۲۴ لایحه قانون تجارت به روشنی بیان گردیده است: هر قراردادی که صحیحاً منعقد شده باشد برای طرفین الزام‌آور بوده و هر گونه تغییر در مفاد قرارداد یا شرایط آن تنها به موجب مفاد خود قرارداد و توافق جدید امکان‌پذیر است، مگر آنکه قانون به نحو دیگری مقرر کرده باشد. اصلاح قرارداد در ماده ۲-۲۰۹ UCC^۱ و ماده ۱۸۰۱ و ۲ اصول قراردادهای بین‌المللی پیش‌بینی شده است که شرط لازم در اعمال آن توافق طرفین است.^۲

۳. چهارچوب دخالت دادرسان

دستیابی به دادرسی عادلانه در همه دعاوی از جمله دعاوی راجع به قراردادهای خصوصی مبتنی بر یکسری مؤلفه‌هایی است که تضمین‌کننده عدالت قضایی است؛ لذا در این بخش این حدود و چارچوب‌ها بررسی شده است.

۳.۱. رعایت اصول دادرسی توسط دادرسان

از جمله ویژگی‌های یک دادرسی عادلانه حرکت دادرسان در مسیر اصول دادرسی است تا نظامی مبتنی بر عدل و انصاف ایجاد شود؛ برای مثال دادرس باید مستقل و بی‌طرف باشد و تحت تأثیر و نفوذ صاحبان قدرت قرار نگیرد و در کمال بی‌طرفی و بدون توجه به علایق و احساسات و گرایش‌های فکری به اختلاف رسیدگی نماید^۳ و برابری آیینی طرفین را رعایت کند. دادرس نباید در مقام اتخاذ تصمیم، سند یا موضوعی را لحاظ نماید که طرفین از آن مطلع نباشند یا اگر مطلع باشند فرصت مناسب برای بحث در خصوص آن را نداشته باشند. طرفین باید فرصت طرح ادعا، دفاعیات، ارائه اسناد و مدارک را داشته باشد و درعین حال از عناصری که توسط طرف مقابل به دادگاه ارائه می‌شود یا توسط قاضی استخراج می‌شود در زمان مناسب مطلع و امکان بحث در خصوص آن را داشته باشد.^۴

۳.۲. رعایت مبانی نوظهور ضمن پابندی به اصل ثبات قراردادها

دادرسان گاهی برای رهایی از چالش‌ها ناگزیرند به اصول حقوقی روی بیاورند. قرارگرفتن و پذیرش تمامی اصول حقوقی در کنار هم بنا به اقتضائات موجود در اجرای عدالت مؤثر خواهد بود؛ زیرا هیچ‌یک از تئوری‌های موجود نمی‌تواند به تنهایی

^۱. The Uniform Commercial Code

^۲. امیرآبادی‌زاده، عالییه، «اصلاح قرارداد در حقوق ایران و کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، شیراز: دانشگاه شیراز، ۱۴۰۰، صص ۹-۲۵.

^۳. مافی، همایون و محمد غمیلویی، «مفهوم و ضمانت اجرای اصول دادرسی در آیین دادرسی مدنی»، فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، دوره ۲، شماره ۳، ۱۳۹۸، ص ۲۸۱.

^۴. غمامی، مجید و حسن محسنی، *آیین دادرسی مدنی فراملی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم، ۱۳۹۶، صص ۴۹-۵۳.

التزامات ناشی از تعهدات قراردادی را توجیه کند. حقوق قراردادهای طیف بسیاری از نیازها و اقتضائات اجتماعی و فردی را دربرگرفته است؛ لذا این امر مستلزم پذیرش مبانی متنوع و متناسب با موضوع اختلاف است. این رویکرد هم با اراده ظاهری متعاقدین هماهنگ است و هم با مفاهیمی نظیر انصاف، امنیت و کارایی اقتصادی که هدف هر نظام حقوقی را تشکیل می‌دهد.^۱

۳.۳. رعایت اصل تفسیر در پرتو کل قرارداد

مطابق این اصل، دادرس باید احتیاط کند و هر اصطلاح و شرطی از مفاد قرارداد را در پرتو کل قرارداد و کل متن مورد تحلیل و بررسی قرار دهد. دادرس باید با در نظر داشتن مجموعه شروط قرارداد و حتی ضمیمه و سیاق آن اقدام به اظهارنظر نماید. این اصل بر مجموعه‌ای از توافقات و قراردادهای مرتبط نیز حاکم می‌گردد.^۲

۳.۴. تدوین قوانین حمایتی

قسمت اعظم دخالت دادرسان در قراردادهای خصوصی با شعار حمایت از اقشار آسیب‌پذیر انجام می‌شود؛ اما چنانچه قوانین حمایتی بنا به نیاز در هر برهه از زمان تصویب و مرتباً بازنگری شود، قطعاً با اعمال و اجرای مقررات از پیش تعیین شده دخالت دادرسان کمتر و نظام‌مندتر خواهد شد.^۳

۳.۵. تهیه قراردادهای نمونه و شروط استاندارد

امروزه به دلیل تنوع تجارت، افزایش اختلافات ناشی از قراردادهای پیچیده در دادگاه‌ها مشاهده می‌شود. این نوع قراردادهای، اصولاً تابع عرف و عادات و رویه خاص تجاری‌اند که مسلماً دادرسان آگاهی کامل بر این نوع از قراردادهای و نحوه تنظیم و اجرای آنها ندارد؛ لذا پیشنهاد می‌شود در هر نظام حقوقی نمونه قراردادهای استاندارد و شروط نمونه به صورت رسمی توسط افراد خبره و مورد وثوق در مجموعه‌ای به چاپ برسد و در اختیار محاکم قرار گیرد و با توجه به اقتضائات زمانی نسبت به بازنگری آنها اقدام شود. اینکوترمز نمونه بارزی از آن است.^۴

نتیجه‌گیری

۱. امروزه امکان دخالت دادرسان در قراردادهای خصوصی در غالب نظام‌های حقوقی دنیا پذیرفته شده است و اصولاً برقراری رابطه قراردادی منصفانه درمورد اختلافات قراردادی تنها از طریق دخالت دادگاه‌ها به طرق مختلف عینیت می‌یابد.

۲. اصل حسن‌نیت، انصاف، اعتماد و کارکرد اقتصادی از جمله قواعدی‌اند که باید در زمان دخالت قضایی مدنظر دادرسان

۱. عبدی‌پور فرد و پرهیزگار، پیشین، صص ۸۹-۹۰.

۲. موسوی، سید فضل‌الله، سید مهدی موسوی، محمدحسین وکیلی مقدم و مهدی غلامی، «مطالعه تطبیقی اصول تفسیر قرارداد»، فصلنامه پژوهش حقوقی خصوصی، دوره ۱، شماره ۱، ۱۳۹۱، ص ۲۰۵.

۳. کاظم‌پور، جعفر، «بررسی تطبیقی حمایت از طرف ضعیف قرارداد در ایتالیا و دکتین نامعقول بودن در ایالت متحده آمریکا»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۷۴، شماره ۷۱، ۱۳۸۹، ص ۱۵۴.

۴. منوچهری، مهسا، «شروط استاندارد و تاثیر آن در تسهیل حمل و نقل دریایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، جلفا: پردیس بین‌المللی ارس دانشگاه تهران، ۱۳۹۷، ص ۹.

قرار گیرد. برخی از این مبانی به صراحت در قوانین خاص همچون قانون تجارت الکترونیک و لایحه قراردادهای تجاری آمده است. این قواعد آن قدر ارزشمندند که قانون گذار را قانع نماید تا با الگوبرداری از سایر نظام های حقوقی پیشرو همچون فرانسه در اصلاحات قانون مدنی ۲۰۱۶، به منظور شناسایی آنها به عنوان یک قاعده عام تحت عنوان قواعد عمومی قراردادها، مبادرت به اصلاح قانون مدنی نماید؛ زیرا اقناع وجدانی دادرسان در استناد به این اصول صرفاً در غالب ایده های نظری و بدون اصلاح و بازنگری قوانین مشکل است.

۳. پیشنهاد می شود، ضمانت اجرای راجع به هریک از این اصول نیز به شرح ذیل به صراحت در قوانین بیان شود، در خصوص اصل اعتماد جبران خسارت و همچنین انجام یا عدم انجام فعل و در خصوص عدم رعایت حسن نیت، امکان فسخ قرارداد و جبران خسارت زیان دیده و در خصوص اصل کارایی اقتصادی، حق فسخ قرارداد به شرط جبران کامل خسارت متعهدله.

۴. علاوه بر شناسایی اصول حقوقی نوین، روش های اعمال دخالت قضایی همچون تعدیل، تکمیل و تعدیل تحت عناوین مشخص در قانون مدنی پیش بینی شود تا دادرس بداند در چه زمانی حق اعمال آنها را خواهد داشت و از شک و تردید رهایی یابد.

۵. به موازات شناسایی این صلاحیت ها در قوانین باید نسبت به تعیین چهارچوب اعمال آن نیز اقدام شود تا دادرسان در استفاده از این اختیار بر مبنای سلیقه شخصی خویش عمل ننمایند. برای مثال در رسیدگی به اختلافات قراردادی مکلف به رعایت اصول دادرسی منصفانه و اصل تفسیر در پرتو کل قرارداد باشند و در جهت رفع اختلافات ضمن توجه به اصول حقوقی نوین اولویت را به حفظ قرارداد و پایبندی بر آن قرار دهند.

۶. قواعدی همچون حسن نیت، انصاف و عدالت مفاهیمی نسبی اند که به طور مستقیم تحت تأثیر معیارهای نوعی و شخصی قرار دارند که در هر برهه ای از زمان در حال تغییرند و مسلماً دادرسان شناخت کامل از آنها ندارند؛ لذا پیشنهاد می شود برای بررسی این مفاهیم که در هر پرونده ای بنا به موضوع و مقتضیات خاص آن پرونده در زمان و مکان های مختلف می تواند متفاوت باشد، پدیده ها و ابزار حقوقی نوین همچون قوانین تکمیلی و حمایتی و مجموعه قراردادهای استاندارد و شروط نمونه و غیره به طور رسمی تهیه شود تا در دسترس محاکم و دادرسان قرار گیرد و به صورت متناوب در طی زمان اصلاح تا مطابق با عرف و رویه متداول جاری میان حرف، صنایع، گروه های اجتماعی و فرهنگی مورد بازنگری قرار گیرد.

منابع

کتاب

۱. امامی، حسن، *حقوق مدنی*، جلد ۱، تهران: اسلامیه، چاپ بیستم، ۱۳۷۸.
۲. انصاری، علی، *تئوری حسن نیت در قراردادها؛ مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و نظام های حقوقی معاصر*، تهران: جنگل، چاپ دوم، ۱۳۹۱.
۳. باریبه، موریس، *مدرنیته سیاسی*، ترجمه عبدالوهاب احمدی، جلد ۱، تهران: آگاه، چاپ اول، ۱۳۸۳.
۴. بوردو، ژرژ، *لیبرالیسم*، ترجمه عبدالوهاب احمدی، تهران: نشر نی، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۵. بیگدلی، سعید، *تعدیل قرارداد*، تهران: میزان، چاپ چهارم، ۱۳۹۴.
۶. پاکباز، سیامک، *شرح قانون مدنی فرانسه با اصلاحات ۲۰۱۶*، تهران: میزان، چاپ چهارم، ۱۴۰۱.
۷. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، *الفارق*، جلد ۱، تهران: گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۸. رضایی نژاد، همایون، *فلسفه مسئولیت قراردادی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۹۹.
۹. صفایی، سید حسین، *قواعد عمومی قراردادها*، تهران: میزان، چاپ سی و چهارم، ۱۳۹۹.
۱۰. عدل، سید مصطفی، *حقوق مدنی*، تهران: بانک ملی ایران، چاپ چهارم، ۱۳۳۱.
۱۱. غمامی، مجید و حسن محسنی، *آیین دادرسی مدنی فراملی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم، ۱۳۹۶.
۱۲. کاتوزیان، ناصر، *اعمال حقوقی (قرارداد، ایقاع)*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ هشتم، ۱۳۸۲.
۱۳. کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، جلد ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم، ۱۳۷۶.
۱۴. کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، جلد ۳، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم، ۱۳۸۳.
۱۵. یزدانیان، علیرضا، *درس‌هایی از حقوق مدنی تطبیقی، مطالعات تطبیقی در حقوق تعهدات*، جلد ۱، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۲.

مقاله

۱۶. ابراهیمی، یحیی، «مطالعه تطبیقی مفهوم و آثار حسن نیت در انعقاد، تفسیر و اجرای قراردادها»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، دوره ۲۶، شماره ۴۱، ۱۳۸۸، صص ۶۱-۹۰. <https://doi.org/10.22066/cilamag.2009.17285>
۱۷. انصاری، مهدی، «نظریه نقض کارآمد قرارداد از دیدگاه مکتب تحلیل اقتصادی حقوق»، *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی*، دوره ۴۱، شماره ۱، ۱۳۹۰، صص ۳۹-۵۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25885618.1390.41.1.3.1>
۱۸. بادینی، حسن، حسن محسنی و هادی ملک تبار، «تشریفات آیین اعطای مهلت عادلانه»، *دو فصلنامه دانش حقوق مدنی*، دوره ۵، شماره ۱، ۱۳۹۵، صص ۴۸-۵۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23221712.1395.5.1.5.5>
۱۹. حسین‌آبادی، امیر، «تعادل اقتصادی در قرارداد»، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، دوره ۱، شماره ۱۹-۲۰، ۱۳۷۶، صص ۲۲۶-۱۹۶.
۲۰. سلطان احمدی، جلال، راضیه تقی‌زادگان و ابراهیم تقی‌زاده، «تعدیل قدرت معاملاتی نابرابر با تقلید معامله»، *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، دوره ۲۵، شماره ۱۰۰، ۱۴۰۰، صص ۲۵-۵۱. doi: 10.22034/ijts.2021.246906
۲۱. سهرابی، حمید، اصغر عربیان، اصغر و نجادعلی الماسی، «تعدیل وجه التزام قراردادی در قانون مدنی سال ۲۰۱۶ فرانسه»، *فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی*، دوره ۳، ۱۴۰۰، صص ۱۸۱-۱۹۷. <https://civilica.com/doc/1430465>
۲۲. صالحی‌راد، محمد، «حسن نیت در اجرای قراردادها و آثار آن»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۶۳، شماره ۲۶، ۱۳۷۸، صص ۸۳-۱۱۶.
۲۳. عبدی پور فرد، ابراهیم و عبدالرضا پرهیزگار، «بررسی تطبیقی التزام به عقد با تاکید بر نظریه اعتماد»، *فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب*، ۱۳۹۴، دوره ۲، شماره ۴، ۱۳۹۴، صص ۶۷-۹۲. <https://doi.org/10.22091/csiw.2016.724>
۲۴. عزیززاده، صمد و عبدالعلی محمدی و رقیه شهبابی، «رویه تعدیل قضایی قرارداد با رویکرد بررسی تعارض قضایی با اصل آزادی در تعیین شروط قراردادی در حقوق ایران و انگلستان»، *ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، دوره ۵، شماره ۷، ۱۴۰۱، صص ۵۶۴-۵۷۶. <https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.303483.2259>
۲۵. قاسم‌زاده، مرتضی، «حل اختلافات قراردادی»، *دیدگاه‌های حقوق قضایی*، شماره ۵ و ۶، ۱۳۷۶، صص ۵۹-۷۰.
۲۶. کاظم‌پور، جعفر، «بررسی تطبیقی حمایت از طرف ضعیف قرارداد در ایتالیا و دکتین نامعقول بودن در ایالت متحده آمریکا»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۷۴، شماره ۷۱، ۱۳۸۹، صص ۱۳۹-۱۸۰. <https://doi.org/10.22106/ijl.2010.11170>
۲۷. گلشنی، عصمت و سیدمهدی حسینی مدرس، «مقایسه اثر مکاتب تفسیری اقتصادی و فرمالیستی بر حقوق»، *فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی*، دوره ۲۲، شماره ۷، ۱۳۹۴، صص ۴۹-۶۶. <https://doi.org/10.22067/le.v22i7.44981>
۲۸. مافی، همایون و محمد غمیلویی، «مفهوم و ضمانت اجرای اصول دادرسی در آیین دادرسی مدنی»، *فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی*، دوره ۲، شماره ۳، ۱۳۹۸، صص ۲۶۷-۲۹۳. doi: 10.22034/law.2019.239599
۲۹. مرادی، خدیجه، «تحلیل مبانی تعدیل قضایی در حقوق ایران و فقه امامیه»، *مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی*، دوره ۴۶، شماره ۲، ۱۳۹۲، صص ۳۲۱-۳۴۴. doi: 10.22059/ijfil.2013.51930

۳۰. موسوی، سید فضل‌الله، سید مهدی موسوی، محمدحسین وکیلی مقدم و مهدی غلامی، «مطالعه تطبیقی اصول تفسیر قرارداد»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱، شماره ۱، ۱۳۹۱، صص ۱۸۳-۲۱۸.

پایان‌نامه

۳۱. احسانی، رضا، «رویه قضایی ایران در تعدیل قضایی قرارداد»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۴۰۰.
۳۲. امیرآبادی‌زاده، عالی، «اصلاح قرارداد در حقوق ایران و کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، شیراز: دانشگاه شیراز، ۱۴۰۰.
۳۳. عظیمی، خدیجه، «بررسی تطبیقی اصل اعتماد در فقه امامیه و حسن‌نیت در کامن‌لا و اسناد بین‌المللی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم، ۱۳۹۰.
۳۴. غلامعلی تبارفیروزجایی، امیر، «مبانی فلسفه حقوق قراردادها»، رساله دکتری، تهران: دانشگاه علم و فرهنگ، ۱۳۹۷.
۳۵. منوچهری، مهسا، «شروط استاندارد و تاثیر آن در تسهیل حمل و نقل دریایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، جلفا: پردیس بین‌المللی ارس دانشگاه تهران، ۱۳۹۷.

References

Books

- Adl, Mostafa, *Civil Rights*, National Bank of Iran, Fourth Edition, 1942. (in Persian)
- Ansari, Ali, *The Theory of Good Faith in Contracts, A Comparative Study in Iranian Law and Contemporary Legal Systems*, Tehran: Jungle, Second Edition, 2012. (in Persian)
- Barbier, Maurice, *Political Modernity*, Translated by: Abdol Wahab Ahmadi, Volume 1, Tehran: Agah, First Edition, 2004. (in Persian)
- Barker, David. *Padfield, Colin. Law Made Simple*. London: Routledge, First Edition, 2007.
- Bigdeli, Saeed, *Contract Adjustment*, Tehran: Mizan, Fourth Edition, 2015. (in Persian)
- Burdeau, Georges, *Liberalism*, Translated by: Abdol Wahab Ahmadi, Tehran: Nay Publishing, First Edition, 1999. (in Persian)
- Emami, Hassan, *Civil Rights*, Volume 1, Tehran: Eslamic, 20th Edition 1999. (in Persian)
- Fried, Ch. *Contract as a Promise, A Theory of Contractual Obligation*, Second Edition, Oxford University Press, 2015.
- Ghamami, Majid and Hassan Mohseni, *Transnational Civil Procedure*, Tehran: Publishing Sahami Company, Fourth Edition, 2017. (in Persian)
- Gordley, James, *The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine*, New York: Oxford University, 1993.
- Ja'fari Langroudi, Mohammad Ja'far, *Alfaregh*, Volume 1, Tehran: Ganje Danesh, First Edition, 2007. (in Persian)
- Katouzian, Nasser, *General Rules of Contracts*, Volume 1, Tehran: Publishing Sahami Company, Fourth Edition, 1997. (in Persian)
- Katouzian, Nasser, *General Rules of Contracts*, Volume 3, Tehran: Publishing Sahami Company, Fourth Edition, 2004. (in Persian)
- Katouzian, Nasser, *Legal Application (Contract, Unilateral)*, Tehran: Publishing Sahami Company, Eighth Edition, 2003. (in Persian)
- Pakbaz, Siamak, *Description of the French Civil Code with the Amendments of 2016*, Tehran: Mizan, Fourth Edition, 2022. (in Persian)
- Reza'ei Nejad, Homayoun, *Philosophy of Contractual Responsibility*, Tehran: Publishing Sahami Company, First Edition, 2020. (in Persian)
- Safa'ei, Sayyed Hossein, *General Rules of Contracts*, Tehran: Mizan, 34th Edition, 2020. (in Persian)

18. Yazdanian, Alireza, *Lessons from Comparative Civil Law: Comparative Studies in the Law of Obligations*, Tehran: Mizan, Volume 1, First Edition, 2013. (in Persian)

Articles

19. Abdi-Pour Farrd, Ebrahim and Abdolreza Parhizgar, "Comparative Study on the Foundations of Commitment to the Contract with an Emphasis on the Reliance Theory", *Comparative Studies on Islamic and Western Law*, Volume 2, Issue 4, 2015, PP 67-92. (in Persian) <https://doi.org/10.22091/csiw.2016.724>
20. Alizadeh, Samad, Abdolali Mohammadi and Roghayeh Shahabi, "Judicial Adjustment of the Contract with the Approach of Examining the Judicial Conflict with the Principle of Freedom in Determining Contractual Terms in Iranian and English Law", *Iranian Political Sociology Monthly*, Volume 5, Issue 7, 2022, PP 564-576. (in Persian) <https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.303483.2259>
21. Ansari, Mehdi, "The Theory of Efficient Breach In Contract Law", *Private Law Studies Quarterly*, Volume 41, Issue 1, 2011, PP 39-57. (in Persian) <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25885618.1390.41.1.3.1>
22. Badini, Hassan, Hassan Mohseni and Hadi Malek tabar, "Ceremonies of the Ritual of Granting a Fair Deadline", *Bi-Quarterly Journal of Civil Law Knowledge*, Volume 5, Issue 1, 2016, PP 48-57. (in Persian) <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23221712.1395.5.1.5.5/>
23. Ebrahimi, yahya, "A Comparative Study on the Notion and Effects of Good Faith in Formation, Interpretation and Performance of Contracts", *Journal of International Law Review*, Volume 26, Issue 41, 2009, PP 61-90. (in Persian) <https://doi.org/10.22066/cilamag.2009.17285/>
24. Florian, Rodl. "Contract Freedom, Contractual Justice and Contract Law Theory", *Law and Contemporary Problems*, Volume 76, Issue 2, 2013, PP 56-70.
25. Fried, Ch. "Contract as Promise: A Theory of Contractual Obligation" *Michigan Law Review*, Volume 81, Issue 4, 1983, PP 903-908. Available at: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol81/iss4/21/>
26. Ghasem-Zadeh, Morteza, "Resolving Contractual Disputes", *Quarterly Journal of Judicial law Views*, Issues 5 and 6, 1997, PP 59-70. (in Persian)
27. Golshani, Esmat, and Sayyed Mehdi Hasseini Modarres, "Comparison of the Effect of Economic and Formalist Schools of Interpretation on Law", *Journal Encyclopedia of Economic Law*, Volume 22, Issue 7, 2015, PP 49-66. (in Persian) <https://doi.org/10.22067/le.v22i7.44981>
28. Hossein Abadi, Amir, "Economic Balance in the Contract", *Legal Research Quarterly*, Volume 1, Issues 19-20, 1997, PP 196-226. (in Persian)
29. Kazem-Pou, Jafar, "The Protection of the Weak Contractual Party in Italy vs. United States "Doctrine of Unconscionability", *The Judiciarys Law Journal*, Volume 74, Issue 71, 2010, PP 139-180. (in Persian) <https://doi.org/10.22106/jlj.2010.11170>
30. Mafi, Homayoun and Mohammad Ghamilouei, "The Concept and Sanction for "Principles of Procedure" in Civil Procedure", *Research and Development in Comparative law Quarterly*, Volume 2, Issue 3, 2019, PP 267-293. (in Persian) doi: 10.22034/law.2019.239599/
31. Moradi, Khadijeh, "Analysis of Essentials of Judicial Reconsideration in the Iranian Law and Shi'a Jurisprudence", *Jurisprudence and the Fundamentals of the Islamic Law*, Volume 46, Issue 2, 2013, PP 321-344. (in Persian) doi: 10.22059/jjfil.2013.51930.
32. Muosavi, Sayyed Fazlollah, Sayyed Mehdi Muosavi, Mohammad Hossein Vakili Moghadam and Mehdi Moghadam, "The Principles of Interpretation of Contract (A Comparative study)", *Private Law Research Quarterly*, Volume 1, Issue 1, 2012, PP 183-213. (in Persian)
33. Ole , Lando. "Salient Features of the Principles of European Contract Law: A Comparison with the UCC", *Pace International Law Review*, Issue 13, 2001, PP 339-369. <https://doi.org/10.58948/2331-3536.1214/>

34. Salehi-Rad, Mohammad, "Good Faith in the Execution of Contracts and Their Effects", *The Judiciarys Law Journal*, Volume 63, Issue 26, 1999, PP 83-116. (in Persian)
35. Sohrabi, Hamid, Asghar Arabian and Nejadali Almasi, "Adjustment of Contractual Obligations in the 2016 French Civil Code", *Journal of Economic Jurisprudence Studies*, Volume 3, 2021, PP 181-197. (in Persian) <https://civilica.com/doc/1430465/>
36. Soltan Ahmadi, Jalal, Razieh Taghizadegan and Ebrahim Taghizadeh, "Modifying Bargaining Power by Contract Imitation", *Quarterly Journal of Trade Studies*, Volume 25, Issue 100, 2021, PP 25-51. (in Persian) Doi: 10.22034/ijts.2021.246906/
37. Waltrer, Nicholas. "Unpredictability in Contract Law", *Penn State Law Review*, Volume 127, Issue 3, 2023, PP 701-747. Available at: <https://www.pennstatelawreview.org/wp-content/uploads/2023/05/3.-Walter-.pdf>

Thesis

38. Amir-Abadi-Zadeh, Ali, "Modification of Contract in the Law of Iran and United Nations Convention of Contracts for the International Sale of Goods", Master's Thesis, Shiraz: Shiraz University, 2021. (in Persian)
39. Azimi, Khadijeh, "Comparative Survey Theory Trust in Jurisprudence with Good Faith in Common Law and International Document", Master's Thesis, Qom: University of Qom, 2011. (in Persian)
40. Ehsani, Reza, "Iranian Judicial Procedure in Judicial Modification of Contracts", Master's Thesis, Tehran: University of Judicial Sciences and Administrative Services, 2021. (in Persian)
41. Gholam-Ali Tabor Firooz-Jaei, Amir, "Origins of the Philosophy of Contract Law", PhD Thesis, Tehran: University of Science and Culture, 2018. (in Persian)
42. Manoochehri, Mahsa, "Standard Condition and Their Effect on Facilitating Sea Transportation", Master's Thesis, Jolfa: Aras International Campus of University of Tehran, 2015. (in Persian)